

TWENTS EN OUDER TWENTS (1)

Het overlijden van pater Ribbert gaf mij aanleiding in dit tijdschrift (1972, 2) nog eens aandacht te vragen voor diens beschrijving van het dialect van Tilligte in Twente. Ik wees er toen allereerst op, dat het dialect van Tilligte behoort tot die kleine groep van noordoostelijke Twentse dialecten, waarin wgm. $\hat{t}$ en $\hat{u}$, ook voor stemloze explosieven, d.w.z. in alle posities zo goed als zonder uitzondering, als lange $-ii-$ en $-\hat{u}\hat{u}-$, door werking van umlaut als lange $-uu-$, bewaard gebleven zijn. De spontane palatalisatie van wgm. $\hat{u}$ tot $-\hat{u}\hat{u}-$ ontbreekt in deze dialecten. Zij onderscheiden zich aldus van de overige Twentse en van de Oostnederlandse dialecten, in het algemeen, waarin wgm. $\hat{t}$ en $\hat{u}$ op zijn minst voor stemloze explosieven, maar vaak ook al voor nasalen en voor l verkort werden. Het dialect van Tilligte en de andere noordoostelijke Twentse dialecten blijken wat dit betreft nog geheel op hetzelfde standpunt te staan als de oostelijk aangrenzende Nederduitse dialecten.

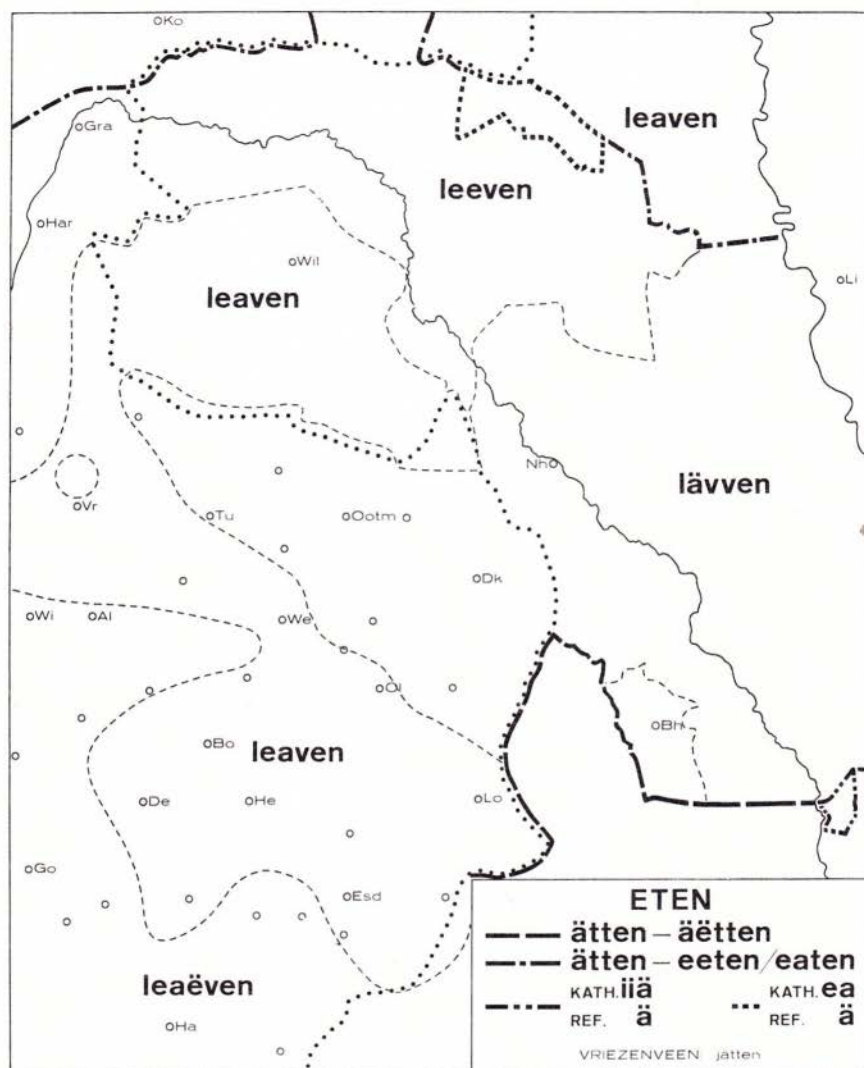
In Driem. Bl. 1971, blz. 145 e.v. meen ik aangetoond te hebben, dat de verkortingen van wgm. $\hat{t}$ en $\hat{u}$ in Oostnederland het resultaat zijn van een eerst in het westen van Nederland voor bepaalde medeklinkers werkzaam wordende verkortingstendens. In Oostnederland, en daar weer vooral in Twente, blijken deze verkortingen jong te zijn. In ouder Twents waren de voortzettingen van wgm. $\hat{t}$ en $\hat{u}$ zeker nog lang. In fonologisch opzicht echter onttrokken de fonetisch lange Twentse vokalen $-ii-$, $-uu-$ en $-\hat{u}\hat{u}-$ zich toen aan de oppositie *kortcslang*, omdat voor deze vokalen zo'n oppositie niet relevant was. In het hedendaagse Twents is dat nog altijd het geval. Ook nu is de oppositie *kortcslang* niet relevant voor $-ii-$, $-uu-$ en $-\hat{u}\hat{u}-$, omdat korte of lange realisatie van deze klinkers afhankelijk is van de volgende medeklinkers.

Vervolgens heb ik in het herdenkingsartikel voor pater Ribbert de voortzettingen van wgm. korte klinkers in oorspronkelijk open lettergreep besproken. Het lijkt mij op grond van deze voortzettingen in

het dialect van Tilligte voor een juist inzicht in wat er met die vokalen in het Twents gebeurde, het vruchtbaarste te zijn uit te gaan van hun posities voor stemhebbende spiranten. Ik denk daarbij dus aan woorden in het dialect van Tilligte van het type *ezzel*, *ezel*, *lāwwen*, *leven*, *neggen*, *negen*, *hōzzen*, *kousen*, *voggel*, *vogel*, *bøggel*, *beugel*, en ik verwijs in dit verband naar de kaarten van *geven* en *leven*, die ik bij bedoeld artikel publiceerde. Ik voeg daar nu een kaart van *eten* aan toe, weer gebaseerd op de dialectatlas van Rakers en op eigen gegevens. Voor een eenvoudiger vergelijking zijn in de kaart van *eten* ook nog eens de belangrijkste isoglossen van de kaart van *leven* verwerkt.

Daaruit blijkt nu allereerst, dat de voortzettingen van wgm. korte vokalen in oorspronkelijk open lettergreep voor stemhebbende spiranten altijd nog een aaneengesloten gebied van Westfaalse brekingsdiftongen te zien geven. Dat strekt zich uit van het Münsterland door zuidoostelijk Twente tot Vriezenveen. Vervolgens, dat het veel kleinere gebied met korte monoftongische voortzettingen ook voor stemhebbende spiranten alleen al op dialectgeografische gronden moeilijk anders begrepen kan worden dan als een monoftongeringsgebied, waar voorheen eveneens Westfaalse brekingsdiftongen als z.g. Kurzdiptonge geheerst moeten hebben. En tenslotte, dat de korte monoftongische voortzettingen, voor stemloze explosieven, in datzelfde gebied niet alleen, maar ook in wijdere ermee samenhangende omgeving, even moeilijk anders gezien kunnen worden dan als de monoftongeringsprodukten van dezelfde oudere Westfaalse brekingsdiftongen. Het zal nu zaak zijn een en ander op vergrote Twents-Westfaalse schaal nog eens nader te onderzoeken.

Beschouwing van de kaart van *eten* en vergelijking van deze met die van *leven* leert allereerst, dat de uitbreiding van de korte monoftong in *eten* aanzienlijk groter is dan van de korte monoftong in *leven*, welke laatste op Nederlands gebied beperkt blijft tot noordoostelijk Twente. Afgezien van dat noordoostelijke Twente staat de korte monoftong in *eten* immers tegenover een lange monoftong of een brekingsdiftong in *leven*.

Nu moet het verder ook opvallen, dat het gebied met een korte monoftong in *leven* vrij nauwkeurig samenvalt met het hiervoor aangedeide gebied, waar wgm. $\hat{t}$ en $\hat{u}$ voor alle medeklinkers door lange $-ii-$, $-uu-$ of $-\ddot{u}\ddot{u}-$ gerepresenteerd worden. Het gebied met een lange monoftong of een brekingsdiftong in *leven* en een korte monoftong in *eten* daarentegen kent de verkortingen van $-ii-$, $-uu-$ en $-\ddot{u}\ddot{u}-$ voor stemloze medeklinkers wel, al zijn die verkortingen niet overal even ver voortgeschreden en ook niet overal even konsekvent doorgevoerd. De korte vokaal in *eten* naast de lange vokaal in *leven* in dat gebied kan even het vermoeden wekken, dat wij het ook in gevallen als het voorkomen van een korte vokaal in *eten* met verkortingen voor stemloze medeklinkers, zoals bij $-ii-$, $-uu-$ en $-\ddot{u}\ddot{u}-$, te doen hebben. Maar de korte vokaal zowel in *eten* als in *leven* in noordoostelijk Twente, het gebied, dat ongevoelig voor de westelijke verkortings-tendens is gebleven, laat de onhoudbaarheid van dit vermoeden inzien. Dat betekent dan echter ook, dat de korte voortzettingen van wgm. korte vokalen in oorspronkelijk open lettergreep in noordoostelijk Twente en de korte voortzettingen voor stemloze explosieven in een groter gebied van Overijssel primair moeten zijn ten opzichte van de lange voortzettingen voor stemhebbende spiranten in dat Overijsselse gebied. Op andere gronden heb ik ten aanzien van de korte vokalen in beide posities in Tilligte al dezelfde gevolgtrekking moeten maken.

Maar ook al mogen blijkbaar de Oostnederlandse verkortingen van $-ii-$, $-uu-$ en $-\ddot{u}\ddot{u}-$ voor stemloze medeklinkers niet op één lijn gesteld worden met de korte klinker in *eten* tegenover de lange in *leven*, toch moet de verdeling in korte en lange klinkers in het laatste geval in Twente iets te maken hebben met de volgende medeklinkers. Het is daarom nu de vraag, hoe het in Twente staat met de representanten van de wgm. korte klinkers in oorspronkelijk open lettergreep voor de verschillende medeklinkers. Daarbij kan de voortzetting van wgm. a in open lettergreep verwaarloosd worden. Wgm. a wordt in die positie algemeen gerekt tot $-aa-$.

Ter verduidelijking van de spelling van de in deze bijdrage voorkomende dialectwoorden geef ik eerst nog eens een overzicht van de

te gebruiken klinkertekens. Ik sluit mij daarbij weer aan bij de systematisering van Ribbert op basis van het dialect van Tilligte.

kort			lang		
	a			aa	
ä	ö	õ	ää	--	--
e	ø	o	ea	øa	oa
i	u	û	ee	øø	oo
			ii	uu	ûû

Ik wijs er ook nu weer op, dat de tekens *-ea-*, *-øa-* en *-oa-* voor de meer open lange klinkers weinig gelukkig gekozen zijn. Zij stellen geen diftongen, maar monoftongen voor.

Verder wordt gebruik gemaakt van de volgende tekens voor dalende diftongen van lange kwaliteit: *-iië-*, *-uuë-*, *-ûûë-* en *-eaë-*, *-øaë-*, *-oaë-*. In het eerste drietal heeft het laatste element *-ë-* de neutrale klankkleur van de toonloze *e*, in het tweede de kleur van een enigszins gereduceerde *a*.

De meest eenvormige ontwikkelingen voor geheel Twente geven wgm. *a* + uml., wgm. *i*, wgm. *u* en wgm. *u* + uml. te zien, zoals in *-netel*, *ezel*-, *-neten*, *gevel*-, *-zomer*, *vogel*- en in *-keuken*, *beugel*-. Voor *g*, *v*, *z* en ook voor al of niet uitgevallen *d* verschijnen in Vriezenveen en zuidoostelijk Twente, d.w.z. zuidelijk van de al door Ribbert vastgestelde lijn van Glanerbrug over Oldenzaal, Weerselo, Albergen, Langeveen naar de Duitse grens de diftongen *-iië-*, *-ûûë-* en *-uuë-*: *iiëzel*, *giiëvel*, *vûûëgel* en *buuëgel*. Dat zijn dezelfde diftongen, die het bij dit gebied naar het oosten en zuidoosten aansluitende Münsterland in dezelfde woorden spreekt.

Noordoostelijk Twente met de aansluitende Obergrafschaft Bentheim kent in deze gevallen, behalve voor wgm. *a*, een korte monoftong van telkens meer open kwaliteit dan de voortzetting van dezelfde wgm. korte vokaal in gesloten lettergreep. Daar vindt men: *ezzel*, *gewwel*, *voggel*, *bøggel*.

Tenslotte wordt westelijk van het zuidoostelijke Twentse difton-

gegebied een lange vokaal gesproken: *eezel*, *geevel*, *voogel*, *bøøgel*. Deze lange vokaal heeft soms een ietwat opener kwaliteit. De grens tussen diftong en lange monoftong loopt van Almelo over Rijssen, Goor, Neede naar de zuidoostelijke Achterhoek.

De drie gebieden in Twente, die aldus onderscheiden worden, komen overeen met de indeling van het Twents van Bezoen. Aan het slot van het tiende hoofdstuk van Taal en Volk van Twente komt Bezoen op grond van een reeks klank- en woordkaartjes tot de conclusie, dat het Twents zich onderscheidt in het *West-Twents*, het *Oost-Twents* en het *Noord-Oost-Twents*. Het eerste noemt hij het dialect van het Twentse Reggegebied, het tweede wordt gesproken ten oosten van de lijn van Langeveen naar Haaksbergen en het derde in de omgeving van Tubbergen-Denekamp-Losser.

Volledigheidshalve moet in verband met het onderscheiden van deze drie Twentse dialectgebieden nu al even gewezen worden op de bijzondere positie van de stad Enschede. Ribbert noemde Enschede terecht een dialecteiland, omdat het met monoftongische voortzettingen van wgm. korte klinkers in van oorsprong open lettergreep ligt in het zuidoostelijke diftongengebied. Voor de hier behandelde voortzettingen van wgm. *a* + uml., wgm. *i*, wgm. *u* en wgm. *u* + uml. kent Enschede de korte monoftongen *-e-*, *-e-*, *-o-* en *-ø-*: *eezel*, *gewwel*, *voggel*, *bøggel*. In deze gevallen sluit Enschede zich dus aan bij noordoostelijk Twente. Later zal dat in andere gevallen niet zo blijken te zijn.

Maar er is nog een bijzonderheid, die alle aandacht verdient. Uit het voorgaande volgt, dat in geheel Twente wgm. *a* + uml. en wgm. *i* in bedoelde posities zijn samengevallen in *-iiä-*, *iiëzel-giiëvel*, of in *-ee-*, *eezel-geevel*, ofwel in *-e-*, *eezel-gewwel*. Deze voorstelling van zaken is echter te eenvoudig. Er komen ook woorden voor, waarin wgm. *a* + uml. niet met wgm. *i*, maar met wgm. *e* samenvalt. Ik noem gevallen als Vriezenveens *jääkster*, *ekster*, *vläägel*, *vlegel*; Rijssens *eakster*, *vleagel*. Ook Ribbert geeft voor Tilligte *äkster*, Bezoen voor Enschede *eaëkster*, *vleaëgel*. Uit het vervolg zal nog blijken, dat de voortzettingen van wgm. *a* + uml. een geheel eigen behandeling ver-

dienen. Ik laat het daarom nu bij de vaststelling van het feit, dat wgm. *a* + uml. in de besproken posities meestal met wgm. *i* samenvalt, maar dat er ook samenval met wgm. *e* voorkomt.

Voor andere medeklinkers dan voor *g*, *v*, *z* en al of niet uitgevalen *d* geven de voortzettingen van wgm. *a* + uml., wgm. *i*, wgm. *u* en wgm. *u* + uml. in open lettergreep een eenvoudiger beeld te zien. In heel Twente, met uitzondering van Vriezenveen, worden zij door korte klinkers gerepresenteerd: *nettel*, *netten*, *zommer*, *kjökken*. In Vriezenveen daarentegen zegt men: *njettel*, *njetten*, *zwommer*, *kjökken*.

De kwaliteit van de stamvokaal vooral in woorden als *nettel* is vaak moeilijk nauwkeurig te bepalen. Zo heeft de *-e-* in het woord *better* vaak een meer open kwaliteit en is even vaak gelijk aan die van *-ä-*, wat overeenkomt met het Vriezenveense *bjätter*. Maar dat geldt niet voor alle representanten van wgm. *a* + uml. Het duidelijkst komt die ongelijke voortzetting aan het licht bij Ribbert. Ik herhaal een aantal van zijn voorbeelden. Met *-ä-* schrijft hij: *bätter*, *beter*, *ättik*, *edik*, *läppel*, *lepel*, *schäppel*, *schepel*, maar met *-e-* *bek*, *beek*, *hekkel*, *hekel*, *kettel*, *ketel*, *nettel*, *netel*, *rekkel*, *rekel*. Vriezenveen zegt: *bjätter*, *jättik*, *ljäppel*, *schjäppel*, maar ook *bjäkke*, *jäkkel*, *kjättel*, daarentegen wel *njettel*, maar weer *räkkel*, vroeger *rjäkkel*. Dezelfde verdeeldheid beschrijft Bezoen voor Enschede en omgeving. Hij zegt, dat in zijn tijd een open *-e-*, dus *-ä-* nog gehoord werd in *bätter*, *läppel*, *schäppel*. Voor Rijssen schrijft Schönfeld Wichers: *bätter*, *ättek*, maar *leppel*, *scheppel*, daarentegen *bäkke*, *häkkel(en)* en *hekkel(en)*, dan weer *kettel*, *nettel*, terwijl *rekel* ontbreekt. Dat betekent, dat in elk van de drie onderscheiden Twentse dialectgebieden wgm. *a* + uml. in open lettergreep voor andere medeklinkers dan *g*, *v*, *z* en *d* nu eens door *-ä-*, dan weer door *-e-* gerepresenteerd wordt, welke afwisseling onder geen enkele taalhistorische regel te brengen lijkt. Wel betekent een en ander, dat de wgm. *a* + uml. ook in deze positie weer samenvalt met wgm. *i*, maar dat er eveneens samenval met wgm. *e* kan plaatsvinden.

Hiermee wordt het probleem van het ontstaan van het in een deel van Overijsel voorkomende foneem *-ä-* geraakt, dat Heeroma, aansluitend bij

een vroeg artikel van Van Wijk, in Ts. 79, 1963, aan de orde stelde. Daar het echter evenzeer te maken heeft met de voortzetting van korte klinkers in vanouds gesloten lettergreep, stel ik een nadere bespreking van dit probleem beter uit.

Voor *g*, *v*, *z* en al of niet uitgevallen *d* vinden wij voor wgm. *e* en *o* in Vriezenveen en zuidoostelijk Twente aansluitend bij het Münsterland weer diftongen, maar in deze gevallen is de kwaliteit van de Vriezenveense diftongen niet gelijk aan die van de diftongen in in zuidoostelijk Twente. Ik herinner daarvoor weer aan de kaart van *leven*. In Vriezenveen is dat *ljääven*, in zuidoostelijk Twente *leaëven*, voor het Vriezenveense *waazen*, kousen, met wgm. *o*, heeft het Twentse diftongengebied *hoäzen*, terwijl de sekundaire umlaut van *-waa-* in Vriezenveen *-wää-* en van *-oaë-* in zuidoostelijk Twente *-phaë* oplevert: *stwääfiin* - *stphaëfken*, stoofje.

In noordoostelijk Twente en in het Twentse Reggegebied kent men zulke diftongen niet. Noordoostelijk Twente zegt *läwven* en *hözzen*. Wgm. *e* en *o* zijn er open monoftongen geworden. De sekundaire umlaut van *-ö-* is er *-ö-*: *höskén*, kousje. In westelijk Twente geven de voortzettingen van wgm. *e* en *o* een iets minder eenvoudig beeld te zien. Voor *leven* en *kosen* vindt men er weliswaar *leawen* en *hoazen*, maar voor *oven*, *over* geeft Schönfeld Wichers voor het Rijssens *ouwend*, *ouwer*. In *stoof* daarentegen gebruikt hij het teken voor de gerekte klinker van ndl. *los*, die hij blijkbaar wil onderscheiden van de klank van het Franse *fort*. Het is echter duidelijk, dat *-ou-* in *ouwend* en dergelijke woorden jonge vernieuwingen, veroorzaakt door de volgende medeklinker, zijn. Daarom mag voor het Twents Reggegebied gesteld worden, dat *-ea-* en *-oa-* er de representanten van wgm. *e* en *o* in open lettergreep voor *g*, *v*, *z* en *d* zijn. Als sekundaire umlaut van *-oa-* vindt men er *-pha-*: *hphasken*, kousje.

Het is van belang even stil te staan bij de kwaliteit van deze lange klinkers. Voor het Rijssens merkt Schönfeld Wichers daarover op, dat hij *-ea-* spelt, "omdat het geluid vaak ook wel achteraan wat a-achtig klinkt." Van *-oa-* zegt hij, dat hij dit teken gekozen heeft, "omdat het geluid in de aanhef meer op de *o* en in de uitgang meer op

de *a* lijkt." Deze beschrijvingen van *-ea-* en *-oa* komen overeen met wat Bezoen zegt van dezelfde klinkers op het Twentse platteland. De laatste drukt zich alleen wat duidelijker uit, als hij *-ea-* en *-oa-* een *-e-* en *-o-* met een naslagvokaal *a* noemt. Bezoen legde daarmee alle nadruk op het diftongische karakter van deze klinkers. Schönfeld Wichers had er blijkbaar minder behoefte aan dat diftongische karakter duidelijk in het licht te stellen, maar dat *-ea-* en *-oa-* ook voor hem nog naar een diftong zweemden is op grond van zijn beschrijving onmiskenbaar.

Hier moet opnieuw herinnerd worden aan de uitzonderlijke positie van de stad Enschede. Gelegen in het gebied met de diftongen *-eaë-* voor wgm. *e*, *-oaë-* voor wgm. *o* en *-øaë-* voor wgm. *o* + uml., zegt Enschede *-ea-*, *-oa-* en *-øa-*: *leaven*, *hoazen*, *støafken*. De stad gaat dus in deze gevallen niet samen met noordoostelijk Twente, zoals bij de voortzettingen van wgm. *a* + uml., wgm. *i* en *u*, maar met zuidwestelijk Twente.

Voor andere medeklinkers dan *g*, *v*, *z* en *d* worden wgm. *e* en *o* in open lettergreep gerepresenteerd door *-jä-* en *-wa-* in het Vriezenveens in het overige Twents door *-ä-* en *-ð-*. Voor *eten* vindt men dus *jätten* en *ätten*, voor *koken* vindt men *kwakken* en *kökken*. De open kwaliteit van de korte monoftongen *-ä-* en *-ð-* wordt echter tegenwoordig lang niet overal meer gehoord. Deze klinkers zijn vaak al een openingsgraad meer gesloten, zodat men nu *-etten-* en *kokken* zegt. Ribbert geeft voor Tilligte echter nog zonder uitzonderingen *-ä-* en *-ð-* voor wgm. *e* en *o* in bedoelde posities. Volgens Rakers is het in de Obergrafschaft Bentheim niet anders. Bezoen zegt van Enschede en omgeving, dat de open kwaliteiten nog bij ouderen gehoord worden. In Taalkundig Magazijn, 1840, noemt J.H. Bekrus naast elkaar *kapper* en *kopper*, *katten* en *kotten*, *batter* en *botter*, waarvan hij zegt, dat de vormen met *-a-* meestal op het land voorkomen. In Rijssen en omgeving zijn de open vokalen *-ä-* en *-ð-* zo goed als verdwenen en in bijna alle gevallen vervangen door *-e-* en *-o-*. De sekundaireumlaut van *-wa-* in Vriezenveen is *-wä-*: *kwällechiin*, *kooltje*; van *-ð-* in noordoostelijk Twente *-ö-*: *kölken*; van *-ð-* of *-o-* in zuidoostelijk Twente

-ö- of -ø-: *kölken* of *kølken*; van -o- in zuidwestelijk Twente -ø-: *kølken*.

De hierbij afgedrukte tabellen geven een samenvattend overzicht van de representanten van de wgm. korte klinkers in oorspronkelijk open lettergreep in de onderscheiden Twentse gebieden. In kolom I staan de Vriezenveense representanten, in kolom II die van zuidoostelijk Twente, in kolom III die van zuidwestelijk Twente en in kolom

In open lettergr. voor g, v, z, d	I	II	III	IV
wgm. a + uml.	iië/jää	iië/eaë	ee/ea	e/ä
wgm. i	iië	iië	ee	e
wgm. u	ûüë	ûüë	oo	o
wgm. u + uml.	uuë	uuë	øø	ø
wgm. e	jää	eaë	ea	ä
wgm. o	waa	oaë	oa	ò
wgm. o + uml.	wää	øaë	øa	ö

tabel 1

In open lettergr. niet voor g,v,z,d	I	II	III	IV
wgm. a + uml.	jä/je	ä/e	ä/e	ä/e
wgm. i	je	e	e	e
wgm. u	wo	o	o	o
wgm. u + uml.	jø	ø	ø	ø
wgm. e	jä	ä/e	e	ä
wgm. o	wa	ò/o	o	ò
wgm. o + uml.	wä	ö/ø	ø	ö

tabel 2

In gesl. lettergr.	I	II	III	IV
wgm. a + uml.	e/ä	e/ä	e/ä	e/ä
wgm. i	i	i	i	i
wgm. u	û	û	û	û
wgm. u + uml.	u	u	u	u
wgm. e	ä/e	ä/e	ä/e	ä/e
wgm. o	o	o	o	o
wgm. o + uml.	ø	ø	ø	ø

tabel 3

IV die van noordoostelijk Twente. Om een vergelijking met de voortzettingen van deze klinkers in vanouds gesloten lettergreep gemakkelijker te maken is daarvan in de derde tabel ook een overzicht gegeven. De kolommen hebben weer betrekking op dezelfde zopas genoemde gebieden.

Zo'n vergelijking maken wij in de eerste plaats om aan te tonen, dat de korte monoftongen en het korte tweede element van de Vriezenveense diftongen als voortzettingen van de wgm. korte klinkers in oorspronkelijk open lettergreep opener zijn of voor korte tijd nog opener waren dan die van de overeenkomstige klinkers in vanouds gesloten lettergreep. Het minst duidelijk is dat tegenwoordig in het Twentse Reggegebied waar te nemen. Daar zijn de bedoelde meer open kwaliteiten bijna helemaal verdwenen. In noordoostelijk Twente en in Vriezenveen worden de open kwaliteiten tot op de huidige dag het meest getrouw bewaard. Zuidoostelijk Twente, waar alleen de oudere en de oudste generatie nog de open klinkers kent, neemt een tussenpositie tussen de beide andere Twentse gebieden in.

Wij hebben de vergelijking tussen de ontwikkeling van de wgm. korte klinkers in oorspronkelijk open en in vanouds gesloten lettergreep bovendien nodig om het bijzondere karakter van het Twents te verduidelijken, dat meer dan op enige andere eigenaardigheid juist berust

op de behandeling van de korte vokalen in van oorsprong open lettergreep. Niet zozeer doordat die vokalen in bedoelde positie geheel anders behandeld worden dan wanneer zij in vanouds gesloten lettergreep stonden. Dat gebeurt buiten het Twents heel in het algemeen. Het bijzondere karakter van het Twents, wat vooral wil zeggen van het oudere Twents, ligt in het feit, dat de voortzettingen van de wgm. korte vokalen in beide posities zo'n grote verscheidenheid van kwaliteit te zien geven en dat het niet alleen de wgm. korte vokalen in vanouds gesloten lettergreep als korte vokalen bewaarde, maar ook die in oorspronkelijk open lettergreep voor bepaalde medeklinkers.

In vanouds gesloten lettergreep hebben de wgm. korte klinkers zich in het Twents ontwikkeld tot een systeem van 8 korte vokalen als ook de *-a-* uit wgm. *a* meegeteld wordt. Dit systeem werd gevormd, doordat de oude umlaut van wgm. *a* meestal met wgm. *e* samenviel en latere umlaut vooral *-ä-* uit *-a-*, *-ø-* uit *-o-* en *-u-* uit *-û-* deed ontstaan. Maar, zoals al eerder opgemerkt werd, een bijzondere moeilijkheid bereidt ons het foneem *-ä-*, dat de sekundaire umlaut van *-a-* kan zijn, echter ook als voortzetting van wgm. *e* voorkomt, terwijl de latere umlaut van *-a-* ook wel *-e-* is. Ik kan er nu alleen maar op wijzen, dat aldus de oude umlaut van wgm. *a*, wgm. *e* en jonge umlaut van *-a-* in vanouds gesloten lettergreep in *-ä-* of in *-e-* samenvallen, wat voor geheel Twente opgaat. Maar het moet al wel duidelijk zijn, dat de dialecten van Twente vanwege hun *-ä-* als jongere umlaut van *-a-*, de soms moeilijk te verklaren *-ä-* in plaats van *-e-* als schijnbaar oude umlaut van wgm. *a* en een meestal even moeilijk te verklaren *-ä-* in plaats van *-e-* uit wgm. *e* niet op een westelijk, Nederlands standpunt staat. In bijna alle Westfaalse dialecten daarentegen komen blijkens de oudere en nieuwere beschrijvingen gelijke, ook niet altijd afdoende op te lossen moeilijkheden voor in de ontwikkelingen van wgm. *a* + uml. en wgm. *e* in gesloten lettergreep. In dit opzicht vormen de Twentse en de Westfaalse dialecten een ononderbroken en daardoor toch wel zeer overtuigende dialectgeografische eenheid. Het is dus van belang in dit verband nog eenmaal onze aandacht te bepalen bij de wgm. korte vokalen in van oorsprong open

lettergreep.

Uit de tabellen 1 en 2 is gemakkelijk af te leiden, dat zowel bij de diftongische als bij de lange en korte monoftongische representanten van deze wgm. klinkers in het Twents 6 kwaliteiten onderscheiden worden. Daarbij wordt dan afgezien van de in deze positie algemeen gerekte wgm. *a*. De enige uitzondering op deze regel vormen de korte vokalen in kolom III van tabel 2, die gevonden worden in het Twentse Reggegebied. Daar worden thans nog maar 4 kwaliteiten onderscheiden, doordat wgm. *e* er samengevallen is met wgm. *i* en wgm. *o* met wgm. *u* en natuurlijk ook de late umlaut van wgm. *o* met die van wgm. *u*. Deze samenvallende was een gevolg van het feit, dat de voortzettingen van wgm. *e*, *o* en *o* + uml. hun meer open kwaliteit, -ä-, -ö- en -ü-, die in noordoostelijk Twente compleet bewaard bleef, op enkele uitzonderingen na verloren. De beschrijving van Bezoen voor Enschede heeft nauwkeurig de overgangsfase van de 6 naar de 4 kwaliteiten vastgehouden, waarin de oudere generatie de voortzettingen van wgm. *e* en *o* ook nog met de open kwaliteit van -ä- en -ö- kende. Het enige gebied buiten Twente waar dezelfde 6 kwaliteiten bewaard gebleven zijn, is weer het aanluitende Westfalen met de Obergrafschaft Bentheim. Ook in dit opzicht vormen de Twentse en de Westfaalse dialecten dus een ononderbroken dialectgeografische eenheid en staat Twente weer niet op een westelijk, Nederlands, maar op een oostelijk, Westfaals, standpunt.

Maar de tabellen 1 en 2 laten ook een opvallend verschil zien. Behalve in kolom IV bestaat er tussen beide tabellen een kwantiteitsverschil. Lange diftongische en monoftongische representanten komen telkens alleen maar voor *g*, *v*, *z* en *d* voor. Kolom IV van beide tabellen staat er echter borg voor, dat het hierbij gaat om rekking in die positie en niet om verkorting voor de andere medeklinkers. Ik wees daar in de aanvang al op. De stad Enschede doet ons nu nog een argument, dat daarvoor pleit, aan de hand. Wat de rekking aangaat, neemt de stad Enschede weer een positie in tussen zuidwestelijk Twente met 6 verschillende lange monoftongen voor *g*, *v*, *z* en *d* en noordoostelijk Twente met 6 verschillende korte monoftongen in dezelfde

posities. En net als bij de kwaliteitsverschillen van de korte monoftongen Enschede en omgeving de overgangsfase van 6 naar 4 kwaliteiten door generatieverschil tijdelijk kon vasthouden, zo houdt de tegenstelling tussen land en stad de overgangsfase naar de rekking voor *g*, *v*, *z* en *d* voor ons vast. Met *ezzel*, *gewwel*, *voggel* en *böggel* bevindt de stad zich, evenals noordoostelijk Twente, nog in de fase, waarin niet gerekt wordt, met *leaven*, *hoazen* en *støafken* daarentegen, met zuidwestelijk Twente, al in die van de rekking.

De rekking nu, waarvan hier sprake is, wijst op zoiets als een langzamerhand opgeven van het verzet tegen het meer algemene principe van de rekking van korte klinkers in open lettergreep. Van Twents standpunt gezien is dat meer algemene rekkingsprincipe een westelijk principe. De Twentse dialecten staan met rekking alleen maar voor *g*, *v*, *z* en *d* dus weer niet op dat westelijke, Nederlandse, standpunt.

De Westfaalse dialecten kennen het meer algemene rekkingsprincipe daarentegen ook niet. Zij rekken zelfs niet altijd en in alle woorden voor *g*, *v*, *z* en *d*. Dat kan van dialect tot dialect verschillend zijn. Een toestand dus als in Twente, waar het noordoostelijke Twents de rekking zo goed als niet kent, de stad Enschede nog maar gedeeltelijk rekt en overigens rekkingen weliswaar zijn doorgevoerd, maar dan alleen maar voor *g*, *v*, *z* en *d*. Ook wat de rekking van wgm. korte vokalēn in open lettergreep aangaat, staan de Twentse dialecten dus op een oostelijk, Westfaals, standpunt en vormen zij met de Westfaalse dialecten een ononderbroken dialectgeografische eenheid.

Z u i d h o r n

H. E n t j e s